

ÁLLAMTUDOMÁNYI
KLASSZIKUSOK

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula bevezető tanulmányával

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

ÁLLAMTUDOMÁNYI KLASSZIKUSOK

Sorozatszerkesztő:
Patyi András

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula
bevezető tanulmányával

LUDOVICA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2024

A könyv a Nemzeti Közzolgálati Egyetem megbízásából jelent meg.

A könyv Heckenast Gusztáv 1866-os kiadása alapján készült.

© A kiadó, 2024
© Koi Gyula, 2024
© Patyi András, 2024

Kiadja a Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu
Felelős szerkesztő: Kamarás-Vida Krisztina
Olvasószerkesztő: Fülöp Éva
Korrekter: Nagy Judit
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-653-049-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-050-1 (elektronikus)
ISSN 2498-7522

Minden jog védve.

Koi Gyula

Robert von Mohl élete és munkái

Bevezető tanulmány Robert Mohl *Az államtudományok encyklopaediája* című művéhez

Robert von Mohl életéről

Robert von Mohl életéről számos forrás található,¹ ezek között magyar nyelvű tudományos munka eddig nem állt rendelkezésre.²

Robert von Mohl 1799. augusztus 17-én született Stuttgartban, és 1875. november 4-én hunyt el Berlinben. Német államtudós-ként és jogásként ismeretes. Családja 16. századi württembergi közhivatalnoki família volt. Apja Benjamin Ferdinand von Mohl

¹ Időrendi sorrendben: ФОРСТЕНЬ, Георгий Васильевич [Forszten, Georgij Vasziljevics] (1896): Моль, Роберт фон [Mohl, Robert von {címszó}]. In АНДРЕЕВСКИЙ, Иван Ефимович [Andrejevskij, Ivan Jefimovics] (szerk.): *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. [Brockhaus és Efron enciklopédiai szótára] XIX/2. Санкт-Петербург [Szentpétervár]: Ilja Abramovics Efron-Fridrih Arnold Brokgauz [Friedrich Arnold Brockhaus] 629–630. MARQUARDSEN, Heinrich (1904): Mohl, Robert von [címszó]. In LILIENKROHN, Rochus von – WEGELE, Franz Xaver von (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXII. Leipzig: Duncker und Humblot, 745–758. ASWORTH, Philip Arthur (1911): Mohl, Robert von [címszó]. In CHISHOLM, Hugh (szerk.): *Encyclopaedia Britannica*. XVIII. Cambridge: Cambridge University Press, 648. ANGERMANN, Erich (1994): Mohl, Robert von [címszó]. In STOLBERG-WERNIGERODE, Otto zu: *Neue Deutsche Biographie*. XVII. Berlin: Duncker und Humblot, 692–694. Önálló monográfia: ANGERMANN, Erich (1962): *Robert von Mohl, 1799–1875. Leben und Werk eines altliberalen Staatsgelehrten*. Neuwied: Luchterhand.

² Néhány életrajzi adattal: MÁRKUS Dezső (1904): Robert Mohl. In MÁRKUS Dezső: *Magyar jogi lexikon*. V. Kiutalványozás – Perfüggőség. Budapest: Pallas, 453. Koi Gyula (2014): Robert Mohl. In Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai és Tankönyv Kiadó, 78–79.

(1766–1845) orvos-jogász és államtanácsos volt, aki 1811-ben kapott württembergi Közzolgálati Érdemrendet, illetve nemesi címet. Robert von Mohl dédapja Johann Jacob Moser államjogász volt. Robertnek volt három testvéröccse: Julius von Mohl (1800–1876) keletkutató, sinológus; Moritz von Mohl (1802–1888) közzgazdász; valamint Hugo von Mohl (1805–1872) botanikus. Robert von Mohl leánya Anna von Mohl volt (1834–1899), aki irodalmi szalont tartott fenn, és hozzáment Hermann von Hemholtz orvoshoz; egyik fia Erwin von Mohl (1839–1895), a porosz hadsereg vezérőrnagya. A másik fia Ottmar von Mohl (1846–1922) diplomata volt, aki az Amerikai Egyesült Államokban (Cincinatti); Oroszországban (Szentpétervár), illetőleg Japánban (Tokió) szolgált.

A fiatal Mohl Heidelbergben, Göttingenben, valamint Tübingenben hallgatott államtudományt és jogtudományt. Heidelbergben és Tübingenben is csatlakozott diákszervezetekhez (*Alten Heidelberger Bursenschaft*; *Alten Tübinger Bursenschaft*). Elsajátította a jog és az államtudomány alapjait, amelyekben később nagy tehetséget mutatott. Fia megmutatkozó tudományos ambícióit az édesapja tanulmányutakkal segítette elő, így jutott el az ifjú Mohl Franciaországba, Nagy-Britanniába, illetőleg Skandináviába. Ugyanakkor a német államtudomány mellett az Észak-Amerikai Unió államának sajátosságait is kutatta. Tanulmányai végeztével 1824-ben promoveálva szerzte meg jogi doktorátusát, ezt követően habilitált. (Doktori disszertációját a rendiség és a képviseleti alkotmány témaköréről írta latin nyelven.)³ 1824-ben először rendkívüli egyetemi tanárrá, 1827-ben pedig rendes egyetemi tanárrá nevezték ki a Tübingeni Egyetemre államtudományokból (*Staatswissenschaften*). Feljegyezték, hogy az előadástartások kevesebb örömet jelentettek számára, mint a kutatás. 1836-ban az egyetem főkönyvtárosa (könyvtárigazgatója) is lett.

³ MOHL, Robert von (resp.) – SCHRADER, Eduard (praes.) (1821): *Discrimen ordinum provinciarum et constitutionis repraesentativae*. Tübingen: Ritter.

1829-ben Mittermaier és Zachariä professzorokkal együtt alapítója volt a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* [A külföldi jogtudomány és jogalkotás kritikai folyóirata] elnevezésű tudományos orgánumnak. 1835-ben a szerkesztőség tovább bővült, a folyóirat 1856-ig működött.

1830-ban nőül vette egy teológiaprofesszor, Baur korábbi sógor-nőjét (férfitestvérének megözvegyült feleségét), Caroline Bechert.

Balingen város képviselőjeként 1845-ben indult a választásokon, és a választási kampány során kissé nyersen kritizálta a kormánypolitikát. Ennek hatására megvonták tőle az egyetemi előadástartási jogot (a *venia legendi*), és valamennyi egyetemi pozíciójából eltávolították. Ulmba költözött, ahol a városi tanács tagja lett, de vissza kívánt vonulni a városi közszolgálatról. Indult a württembergi parlamenti képviselői címért, amelyet el is nyert. Ezt követően a Heidelbergi Egyetem meghívására jogászprofesszor lett 1847-ben. (Előadásokat nem kellett tartania, elég volt kutatómunkát végeznie.) Ezzel egyidejűleg Tuttlingenben lett a helyi parlament tagja. 1848-ban a frankfurti (szövetségi) Előparlament (*Vorparlament*) tagjává választotta Mergentheim és Gerabronn képviselőjeként. 1848. szeptember 25-én az ideiglenes központi hatalom (*provisorische Zentralgewalt*), azaz az ideiglenes kormány igazságügyi minisztere lett. (Van olyan forrás, amely szerint már augusztustól miniszter volt.) A politikai balközéphez sorolt Mohl az Alkotmányjogi Bizottság tagja is volt. 1849. május 17-én lemondott miniszteri posztjáról, és visszatért Heidelbergbe kutatni. 1857-től az egyetemet képviselte a badeni parlament felsőházában. 1863-tól saját jogon volt a parlament tagja, 1867 és 1872 között pedig Baden parlamentjének (első kamarájának) elnöke. 1861 és 1866 között Baden Nagyhercegsége (*Grossherzogtums Baden*) képviselője (követe) lett a frankfurti Szövetségi Parlamentben, 1871-ig pedig müncheni követ. A nagyhercegségi kormányzat reformjának egyik legértőbb szószólója volt.

Munkái 1871-től

1871-től dolgozott a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* [Az összes államtudományok folyóirata] kiadásán professzor kollégáival, amelynek főszerkesztője is lett. (Nem zárható ki, hogy szerepet játszott ez a lap a rövid életű hazai *Jog- és Államtudományi Folyóirat* létrejöttében, amely szintén 1871-ben indult, és négy tartalmas számot ért meg. Szerkesztője Hoffmann Pál római jogász volt, de olvashatóak voltak itt Concha Győző államtudós vagy Lechner Ágost közigazgatási jogász munkái is. A hazai folyóirat a [z akkor még] kissé gyakorlatközpontú, 1866-ban indult és ma is élő *Jogtudományi Közlöny* elméleti párjaként is felfogható.) Mohl ugyanebben az évben újabb gyakorlati megbízatással gazdagodott, a karlsruhei Legfelső Számvevőszék (*Oberrechnungskammer*) elnöke lett. Indult még a Reichstag képviselőjelöltjeként a badeni választókerületben. Érdekesség, hogy államtudományi munkássága a japán Meidzsi-reformok során is hatott, főként Kató Hirojukira és más gondolkodókra.

Akkor alkotta meg a német igazságügyi reformról írott munkáját,⁴ amikor Württemberg követségén dolgozott Párizsban. Ebben a német birodalmi rendek számára kívánt igazságügyi eljárást bevezetni (*Austrägalverfahren*). Tervezetet is készített erről, amely ugyan figyelembe vette a korábbi ilyen irányú munkákat, mégis sajátos jellegzetességekkel rendelkezett. Munkájában az USA alkotmányjogára⁵ is

⁴ MOHL, Robert von (1822): *Die öffentliche Rechtspflege des deutschen Bundes*. Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta.

⁵ Az USA alkotmányjogának és egyes közigazgatási intézményeinek talán legnagyobb összefoglalása Mohl halála után keletkezett, Woodrow Wilson, az USA-beli közigazgatás modern politikatudományi vizsgálata megindítójának a fellépése (1887) után egy esztendővel: BRYCE, James (1888): *The American Commonwealth*. I. *The National Government* – *The State Governments*. II. *The Party System*. III. *The State Governments*. IV. *Public Opinion* – *Illustrations and Reflections*. *Social Institutions*. New York: MacMillan. Időben nem sokkal követte ezt az USA-beli összehasonlító közigazgatási jogi kutatások máig legklasszikusabb alapműve a francia és német egyetemeken pallérozódott jeles szerzőtől: GOODNOW, Frank Johnson (1893): *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France, and Germany*. I. *Organisation*. II. *Legal Relations*. New York: Putnam. Az USA közigazgatási jogfejlődésének, illetve közigazgatási jogtudományi fejlődésének problematikájára: KOI Gyula (2018): 'Upscale Stranger.' *The Administrative Law as a Phenomenon in the Anglo-Saxon Legal and Political Thought*. In MOLNÁR Attila Károly – PAP Milán (szerk.): *State and Equality*. Budapest: Dialóg Campus, 117–127.

kitért. Amikor visszatért a Tübingeni Egyetemre mint az államtudomány rendkívüli tanára, nyilván tisztában volt vele, hogy egy földbirtokosokkal teli városba érkezik, ahol talán az elméleti karrier kevésbé lehet vonzó a gyakorlati politizálásnál.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmányáról írott 1824-es munkájában⁶ olvasható a szerző saját meglátásokon alapuló értékelése az USA alkotmányának alapvető jellegzetességeiről. E mű a német szakirodalom szerint meghaladta nemcsak a későbbi német műveket a témában, hanem meg is előlegezte Alexis de Tocqueville paradigmátikus munkásságát.⁷ Mohl e korai munkájának szellemi érettsége a legjobb bizonyítéka ítélőképessége józan voltának.

Württemberg államjogáról (alkotmányjogáról és közigazgatási jogáról) írott 1829 és 1831 közötti (és 1840-ben másodszor is megjelent) kétkötetes művét⁸ az utókor a tétéles (pozitív) közjogírás mintájaként és példaképeként (Muster und Vorbild) jellemzi. Nem nagyon akadt korábban hasonló munka, amely egy adott német állam (Einzelstaat) államjogát ilyen mély tudományossággal, azonban gyakorlatias alaprálásból dolgozta volna fel, mint ez. (Érdekesség, hogy Mohl dédapja, Johann Jacob Moser munkáit említi a német közjogi irodalom előképe gyanánt.) Egyszerre volt a filozófiai-államtudományi alapú tanjog és a gyakorlatban érvényesülő hatályos jog (geltendes Recht) foglaltata a mű. A tudományos kitarás gyümölcsöző példájaként jellemzi a művet Marquardsen, amely az alkotmányos monarchia tantételeinek alapján állva adja egy adott kor (és egy adott német fejedelemség) alkotmányjogát. A közigazgatási rész szerinte arról nevezetes, hogy ez az első német közigazgatási jog. Ez a kijelentés legfeljebb mint teljes vagy közel teljes közigazgatási jogra igaz, ugyanis a 19. század elején is foglalkoztak már a német nyelvterületen közszolgálati jogi témákkal. Példaként említhető az osztrák Johann G. Megerle von Mühlfeld⁹ vagy

⁶ MOHL, Robert von (1824): *Das Bundes-Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*. Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta.

⁷ TOCQUEVILLE, Alexis (1835–1840): *De la démocratie en Amérique*. I–IV. Paris: C. Gosselin.

⁸ MOHL, Robert von (1829–1831): *Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg*. I. *Das Verfassungsrecht*. II. *Das Verwaltungsrecht*. Tübingen: Laupp.

⁹ MEGERLE VON MÜHLFELD, Johann Georg (1809–1828): *Handbuch für alle kaiserlich-königlichen, ständischen und städtische Beamten, deren Witwen und Waisen*. Wien: [k. n.]. Megjegyzendő,

az a német Carl August Malchus,¹⁰ aki kevésbé a kifejezett közigazgatási joggal, mint inkább még a Polizeiwissenschaftban gyökerező, de annak tanait meghaladó, belső igazgatás (belügyi igazgatás) tanáival foglalkozott. Ugyanígy említhetők a két szerzőt időben megelőző francia (illetve egy esetben franciául alkotó olasz) közigazgatási jog- és közigazgatástudósok,¹¹ valamint az 1829-es Mohl-művel évre azonos megjelenési idejű francia és osztrák kortársak munkái.¹²

hogy a német közszolgálat (az államszolgálati viszony) összefoglalására már a 18. században is voltak törekvések (lásd Az államtudományok enciklopédiája 180–181. lapjain írtakat, ahol a magyar alkotmány esetében kiemeli a megyei hivatalnokok nemesség általi választását, ami szerinte „az arisztokrata elem” hatalmas voltának legjelesebb bizonyítéka).

¹⁰ MALCHUS, Carl August: (1823): *Politik der inneren Staatsverwaltung oder Darstellung des Organismus der Behörden für dieselbe*. I–II. Heidelberg: J. C. B. Mohr.

¹¹ CRIDIS, Giuseppe (1802): *De l'administration publique*. Kézirat. Megjegyzendő, hogy Cridis francia nyelvű műve 147 oldalas kézirat, amelyet 1909 körül fedezett fel Vittorio Biondi a Biblioteca Nazionale di Torino anyagai között. A kézirat csonkítatlan, és az alábbi négy részből áll: az állam alkotmányáról (*De la constitution de l'État*); a vallásról (*De la religion*); az erkölcsökről (*Des mœurs*); a közoktatásról (*De l'instruction publique*). Az olasz szakirodalom szerint a korai, értékes munka kissé hiányos, és a napóleoni korszak jellegzetességeit hordozza. Az erős valláserkölcsei beágyazottság a Polizeiwissenschaft szellemiségeiből ered. Vélhetően Nicolas Delamare *science de police*-szal kapcsolatos munkája hathatott rá (bár abban a közoktatás nem szerepel), de a kérdés közigazgatási jogi kontextusba öltöztetése új, illetve nézetem szerint e felvetésem újszerű magyarázata lehet a közigazgatási jogtudomány születésének. (A Polizeiwissenschaft inneren Staatsverwaltunggal való, Joseph von Sonnenfels munkásságában megfigyelhető fejlődése nem mutat ennyire közvetlenül a közigazgatási jog felé, bár ő kimondja, hogy az állam belső biztonsága a Polizeiwissenschaft, illetve a Polizei és a törvényhozás [*Gesetzgebung*] azonos értelműek.) A Cridis-műre: SANDULLI, Aldo (2009): *Costruire lo Stato. La scienza del diritto amministrativo in Italia 1800–1945*. Milano: Giuffrè, 4. főszöveg és 9. l. Joseph von Sonnenfels munkái: SONNENFELS, Joseph von (1765–1776): *Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz. Zu dem Leitfaden des politischen Studiums I–III*. Wien: Hübner-Volke. SONNENFELS, Joseph von (1798): *Handbuch der inneren Staatsverwaltung mit Rücksicht auf die Umstände und Begriffe der Zeit I. Enthaltend: nebst der allgemeinen Einleitung einen Theil der Staatspolizey*. Wien: Camesina. FLEURIGEON, Marc (1806–1809): *Code administratif, ou Recueil par ordre alphabétique de matières, de toutes les Lois nouvelles et anciennes relatives aux fonctions administratives et de police, des Préfets, Sous-Préfets, Maires et Adjoints... jusqu'au 1er Janvier 1806–1er avril 1809*. I–IV. Paris: Garnery-Valet. BONNIN, Charles-Jean Baptiste (1809): *Principes d'administration publique, pour servir à l'étude de droit administratives*. Paris: Clament. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1818): *Du Conseil d'État envisagé comme conseil et comme juridiction dans notre monarchie constitutionnelle*. Paris: Pillet. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1822): *Questions de droit administratif*. I–II. Paris: Ridler.

¹² DE GÉRANDO, Joseph-Marie (1829–1836): *Institutes de droit administratif français, ou Éléments du Code administratif, réunis et mis en ordre*. I–VI. Paris: Nève. WINIWARDER, Joseph (1829): *Systematische Darstellung der in den Alt-Österreichischen Deutschen Provinzen bestehenden die öffentliche Beamten, als solche betreffenden Gesetze und Verordnungen*. Wien: Mösl. (Winiwarter egyébiránt a polgári jog professzora volt a bécsi egyetemen.) A régi francia, német és angolszász közigazgatási jogi munkákra lásd: Kó Gyula (2018): *Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Rudolf Geist*. In AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss acetis suae LXV*. Budapest: Dialóg Campus, 504–506.

A nagy áttekintéssel rendelkező, és az élő jog, valamint a nagy európai államok működése iránt erősen érdeklődő Mohl mégis egy politikailag súlytalan, ám szakértő igazgatási személyi állománnyal, közszolgálatall rendelkező német kisállam belső fejlődését dolgozta fel. Württemberg királyság közigazgatási személyi állománya és belső közigazgatása (belügyi igazgatása) ekkorra már évszázadok óta fejlett volt.

A Polizeiwissenschaft és a jogállam (Rechtsstaat) kapcsolatról írott 1832-es művét¹³ később 1844-ben és 1866-ban is kiadták, 1871-ben orosz nyelvre is lefordították. E munkájában Mohl összefoglalja a Polizeiwissenschaft¹⁴ korábbi irodalmát, és vázolja

¹³ MOHL, Robert von (1832): *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. I–II. Tübingen: Laupp.

¹⁴ A Polizeiwissenschaft (vagy scientia politico-cameralis, illetve science de police) a 18. századtól megerősödően a közigazgatás és annak tudománya régi alakja volt, amelynek központi fogalma a rend, a belső rend, a belső (belügyi) igazgatás volt. (A 17. századdal induló, gazdaságra koncentrálo kameralisztikára épülően jelent meg.) A Polizeiwissenschaft azonban nemcsak az elsőként kiváló rendészeti és adóügyi, hanem a szociális és kulturális igazgatást is jelentette, valamint a gazdasági igazgatás megjelenését is. Mindezt a belső rend felügyelet útján (tagadhatatlanul rendészeti eszközökkel történő) biztosítása jelentette. Első művelője (1705-től) a francia Nicolas Delamare volt, de halála után tudománya a német (porosz, württembergi és egyéb) és osztrák területeken gyökeredzett meg főként, a franciák nem értékelték azt a nagymestert, akinek négykötetes művéből, mint őstojásból pattant ki az új tudomány. Lásd erre: DELAMARE, Nicolas (1705–1734): *Traité de la Police*. I–IV. Paris: P. Cot – J. Cot – M. Brunet. Foucault rámutat arra a tényre, hogy a negyedik kötetet Delamare (véltően egyetlen) tanítványa, A. L. Leclerc du Brillet fejezte be, öt évvel a szerző halálát követően, 1738-ban. Delamare műve tizenegy részében az alábbi témákat vizsgálta: vallás, közérkölcsök, egészség, élelmiszerek, közbéke és közbiztonság, közlekedés (közutak), tudományok és szabad művészetek, kereskedelem, kézművesség, mechanikus művészetek, cselésdség, napszámosság, szegénység. Lásd FOUCAULT, Michel (2009): *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*. New York: Picador/Palgrave Macmillan. 359. 4. vj. Foucault jelzi, hogy Delamare programjának csak mintegy felét valósította meg monumentális művében. Szerinte 1729 és 1739 között a négykötetes munkának volt egy amszterdami kalózkidatása is. Concha és Ereky Delamare-ra vonatkozó értékelésére: KOI 2014: 46–47. A francia police és a német Polizei kifejezés az akkor nem létező administration és Verwaltung, azaz közigazgatás szavakat helyettesítette. A mai rendészet jelentés később alakult ki. (Ezért is célszerűbb nem rendészet tudományként használni a kifejezést, mert jelentése annál tágabb.) Ez az oka, hogy a Polizeiwissenschaftot túlélő és Lorenz von Stein által kiteljesedő politika nevű tudomány (amely alkotmánytanból és közigazgatásból állt) nem (illetve csekély mértékben) emlékezett a mai modern politikatudományra. Inkább filozófiai alapú államtudomány volt, a szociológia és részben a szervezés-, illetve vezetéstudomány feladatait is végezte a közigazgatásban, részben ezen tudományok megjelenése után is (Magyarországon 1948-ig, Németországban módosult tartalommal máig). Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a Rechtsstaat-Polizeistaat ellentétpárt tévedés a jogállam-rendőrállam kategóriapár képeben egymással szembeállítani. Ugyanis a Polizeistaat nem rendőrállamként, hanem sokkal inkább közigazgatási államként értelmezhető. Ebben az esetben a közigazgatási ténykedés fontosságában és akár létezésében is megelőzheti a jogot. (Az első ismert, 4100 évvel ezelőtt fennállt állam legkorábbi fennmaradt jogi kódexe, a sumer Ur-Nammu törvényei [Ur-Nammu Code] sumer nyelven maradtak fenn. E törvénytűben olvasható a prologusban egy köz-

a Polizeiwissenschaft és a jogállam különbségeit, ezzel műve óriási lépés volt a jogállam felé. A jogállam határait a jog szabja meg, az állami tevékenységnek e megszige a gátja. Ekkorra már a Polizeiwissenschaft-szemlélettel szemben a Verwaltungslehre-szemlélet vált uralkodóvá az oktatásban, azaz az állam rendészeti ténykedése csupán egy komponens maradt a számos közül. E művében a württembergi alkotmány egyes adekvát részeit is kommentálta. Munkája szintézise a jóléti állam közigazgatásának (*wohlfahrts-staatliche Polizei*), a szociális kérdésnek, valamint a formális-materiális jogállamiságnak. Ezt a munkáját Josef Isensee, a neves alkotmányjogász akként jellemzi, hogy „liberális keresztvízzel keresztelte meg a befeketített közigazgatás-fogalmat (rendészetfogalmat)” („taufte er den verketzerten Polizeibegriff mit liberalem Wasser”). Egyébként magát Mohlt a gyakorlatias óliberális (*pragmatische Altliberale*) jelzővel illették.¹⁵ Az oroszul író finn Forszten rámutat Mohl erős rendészetkritikájára, illetve jelzi az „egyleti ügy”, azaz a különböző egyesületek, szakszervezetek iránti érzékenységet. Ez egyébként a közigazgatásban Steinnél, Conchánál, Kriszticsnél és Haendelnél is megfigyelhető a későbbiekben. Angermann mutat rá, hogy az 1830-as évektől kezdve jelenik meg munkásságában a szociális kérdés iránti érdeklődés (Steinnél is később jelentős e probléma), a tömeges agrár-munkanélküliség, illetve a korai gyáripari szegénység, a gyárüzemek kemény (mi, magyarok úgy mondanánk, „falanszteri”) fegyelme, a társadalmi csoportok közti erősödő különbségek felismerése.

igazgatási jellegű fejtegetés különféle területek meghódításáról, illetve egy egységes súly- és mértérendszer bevezetéséről; lefektette a folyókon történő hajóközlekedés szabályait. Nem tett különbséget szegény és gazdag, árva vagy vagyonos között. Nem szabad mélyebb elemzés nélkül mindebből következtetéseket levonni, mindenesetre valamifajta igazgatási tevékenység már a legkorábbi államok születésekor is alighanem jelen volt a hatalom gyakorlói részéről.) ROTH, Martha T. (1997): *Laws of Ur-Namma (LU)* (ca. 2100 B.C.E., Ur). In ROTH, Martha T.: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta: Scholar Press, 13–22. Lásd különösen: 15–16. A jogállam és a joguralom újabb hazai irodalmából: VARGA Zs. András (2015): *Eszméből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég. VARGA Csaba (2022): *Jogállamiság – viták közegében*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. SZABADFALVI József (2023): „A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény.” *Jogállam-konceptiók Magyarországon a 20. század közepéig*. Budapest: Gondolat.

¹⁵ Josef Isensee megállapításaira Pauly utal művében. PAULY, Walter (2011): *Wissenschaft vom Verwaltungsrecht: Deutschland*. In BOGDANDY, Armin von – CASSESE, Sabino – HUBER, Peter M. (szerk.): *Handbuch Ius Publicum Europaeum. IV. Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft*. Heidelberg: C. F. Müller, 44–45.

A hazai államtani irodalom a 19. század egyik legeredetibb és legdinamikusabb gondolkodójaként hivatkozik rá. Az államtudományt alapjaiban és jellegében különítette el a természettudományoktól. Szerinte az államtant a „társadalom tudományával” kell kiegészíteni. Elsőként vetette fel a „társadalmi kérdést” (azaz a munkáskérdést), és az első egyikeként elemezte a jogállamot.¹⁶ A jogállam elemzőjeként Mohl kapcsán a tudományos szocializmus időszakában alkotó jogelmélettel foglalkozók egyike megállapítja, hogy tevékenysége kevésbé politikai, mint inkább tudományos.¹⁷ A későbbi német jogelmélet egyik nagy hatású képviselője, Carl Schmitt utal arra, hogy Mohl a jogállam és a *Polizeistaat* ellentétét csak afféle fecsegésnek tartotta. Ugyanakkor a 19. század német jogirodalmának másik jelentős művelője, Rudolf von Gneist éppen a 18. század állítólagos rendőrállamát állította élénk a jogállam példájaként. Schmitt mindezt az ellentétpárba foglalt képet Otto Mayer tanaig vezeti vissza, amelyet Fritz Fleiner, Walter Jellinek és Julius Hatschek szerint kritikátlanul átvett. A jogállam ellentétéként történtek Schmitt szerint más szavakra, kifejezésekre hivatkozások: hivatalnokállam, hatalmi állam (*Machtstaat*), háborúállam, pénzállam, jólétállam, jogtalanságállam (*Unrechtstaat*), nem jogállam (*Nicht-Rechtstaat*). A nem jogállam kifejezést a korabeli német liberálisok válogatás nélkül használták valamennyi nem liberális állam típusra, a bolsevik államra ugyanúgy, mint a nemzetiszocialista államra. Otto von Bismarck szerint a jogállam egyenesen Robert von Mohl által kitalált művi kifejezés.¹⁸

¹⁶ TAKÁCS Péter (2012): *Államtan. A modern állam és elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Kiadó, 35–38.

¹⁷ SZTODOLNIK László (2023) [1963]: A jogállam eszméjének színeváltozásai. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. I. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 117–139. Lásd különösen a 120. oldalon írtakat.

¹⁸ SCHMITT, Carl (2023) [1935]: A jogállam. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. II. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 1315–1324. Lásd különösen az 1316–1317. oldalon írtakat.

Mohl a megelőző igazságszolgáltatás és törvényes rendészet tárgy-körében írt munkájának¹⁹ egyik fő megállapítása, hogy az ítélkezés körében hozott jogszerű aktusok nyilván nem rendészeti kérdések (még ha rendészeti jellegű ügyben történik is az ítélelhozatal), hanem – nyilvánvalóan – az igazságszolgáltatástól elválasztva működnek. Mohl egyébként nem vakította el az abszolutizmust felváltó új állammodell esetében az a tény, amely sokakat igen, hogy a gát nélküli abszolutizmust felváltó új államban sem lehet csak az egyének jogairól és érdekeiről beszélni a kötelezettségek említése nélkül.

A miniszteri felelősségről kiadott, közel 750 oldalas művének²⁰ témaválasztását a hesseni rendi gyűlés és a tartományi miniszter konfliktusa hozta, amely még az 1850-es években is fennállt. A mű bizonyította szerzője rendkívüli olvasottságát, és kiemelkedő volt a nehéz jogi vitákban tanúsított tudományos véleményeinek visszafogott hangneme is.

Mohl munkásságának egyik legtermékenyebb korszaka akkor volt, amikor a „szakirodalom óceánjában megmártózva” megírta az államtudományok történetéről és irodalmáról szóló munkáját.²¹ Mindez felfogható egy olyan kézikönyv megalkotási szándékának, amelynek eredményeképp az államtudomány történetébe és irodalmába kíván bevezetést nyújtani (ez a szándék *Az államtudományok enciklopédiájában* is jelen van). A klasszikus erudíció és elokvencia végigvonul a művön.

Encyklopädie der Staatswissenschaften [Az államtudományok encyklopaediája]

Mohl egyik fő műve az 1859-ben Tübingenben megjelent *Encyklopädie der Staatswissenschaften*²² volt (második kiadása: 1872). A kötet

¹⁹ MOHL, Robert von (1834): *System der Präventiv-Justiz oder Rechts-Polizei*. Tübingen: Laupp.

²⁰ MOHL, Robert von (1837): *Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt*. Tübingen: Laupp.

²¹ MOHL, Robert von (1855–1858): *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*. I–III. Erlangen: F. Enke.

²² MOHL, Robert von (1859): *Encyklopädie der Staatswissenschaften*. Tübingen: Laupp.

AZ

ÁLLAMTUDOMÁNYOK

ENCYKLOPÆDIÁJA.

IRTA

MOHL ROBERT.

FORDITOTTA

LÖW TOBIÁS.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXVI.

A fordító előszava.

Az államtudományoknak bölcséleti alapot szerezni igen sűrűn kísértették meg, a nyert eredmények ehez képest felette különbözők. Nem szándékozunk ezen eredményeket a történeti fejlemény fonalán részletesen elemezni, csak néhány vonásban annyi nyerjen itt helyet, a mennyi Mohl államfelfogása felde-
ritésére szükséges.

Plato kísérti meg elsőben az állam léteget, végső célját, egyes alkatrészei ebből folyó jogait s kötelmeit, végre az alakulás lehetséges formáit feltüntetni. Kétezer évi kutatás s nyomozás után még távolról sem lehet arra gondolni, hogy az ebbeli kísérletek befejezést nyerjenek. Jelen tudományosságunk felfogása ellenkezőleg oly annyira eltérő mint soha korábban nem volt. Nagyjában az irodalom s elmélet három még alapfelfogására nézve is különböző irányát lehet megkülönböztetni; e mellett természetesen csekélyebb jelentőségű egyéb irányok is nagy számmal jelenkeznek.

A klasszikai ókorban egység gyanánt fogták fel az államot, melybe minden egyéninek s minden egyesnek bele kell vala olvadnia. Ez volt az élet intézménye s követelménye, ez a tudományos elmélet s vizsgálat eredménye, mely mint később is mindenkor csak az általános nézlet s meggyőződés eszményített rendjét képezte.

A középkor sajátos állambölcséletét az általános keresztény világbirodalom elmélete képezte. A mit az egyház tanított s a min a világ erős hittel csüggött, azt kísértette meg a tudomány megállapítani. Két táborra szakadt a középkori állambölcsélet és ugyan a szerint a mint az egyházi vagy a világi kardnak adott elsőség.

Az ujkor a jogállam elméletével állott elő, mely a közállományt a legkifejlettebb egyéni szabadságra fekteti. A XVII. században Angliában megállapittatván, jelenleg valamennyi polgárosult államban befogadást nyert. Ezen elméletek mindegyike általános fogalmakból indul ki; logikai következtetésekkel ohajtják az élet dus alakulásait rendszereikbe illeszteni, minél fogva kizárólagosak.

Csak a legújabb kornak volt fenntartva oly elméletet létesíteni, mely az élettel s történettel megegyezőleg a különböző államfelfogásoknak csak relativ igazságot tulajdonít, a mennyiben az utóbbiak az emberi nem egy bizonyos műveltségi fokának megfelelnek. Méltán állíthatjuk tehát, hogy korunk legsajátosabb s legkitünőbb haladási mozzanata: a történeti megismerés. Eme történeti megismerés által belterjűleg öregbedett irány nem arra helyezi törekvését, hogy az államot egy kizárólagos meghatározott bölcelet rendszer következtetése gyanánt fogja fel, hanem ellenkezőleg oly intézménynek nézi az államot, melynek feladata valamennyi, a különböző műveltségi fokozatok szerint változó emberi célokat megvalósítani, igazoltnak s helyesnek tartja mind azon államnemeket, melyek egy valamely tiltatlan emberi iránynak s törekvésnek eleget tesznek. Ez elmélet tehát az államot nem meddő metaphyzikai, hanem dús természetű anthropologiai alapra fekteti, és minthogy elismeri, hogy nem áll hatalmában az embert rendszeréhez idomítani s tetszése szerint alakítani, hanem annak veszi, a minek valóságban s tényleg látja, nem azt kutatja hogy mely s mennyi államfogalom lehetséges, hanem a történet segédelmével a tényleg megalakultakat s létezőket nyomozza. Rendszere tehát legközelebb eme különböző államfelfogások logikai összefüzéséből s rendezéséből áll viszonyukhoz képest az emberi természethez. Azonban természetesen nem elégszik meg a pusztá tény feltüntetésével, hanem egyrészt felkeresi azon általános tételeket, melyek eme államfogalmaknak vagy legalább egy részöknek alapját képezik, másrészt pedig minden egyes nemnél tiszta valóságában s következetességében tünteti fel a gondolatot, a jelenség eshetőségeiből kivetköztetve.

E nézetből indul ki Mohl államfelfogása megállapításában s általán az államtudományok tárgyalásában; azért jeles vizsgálatai felkarolják az összes emberi életet a mint az államban s történetben jelenkezik.

Ezen rövid előszóban bemutatván Mohl művét, átadom a nyilvánosságnak; a kik a haladás munkás pártolói, örömmel fogják Mohl művét fogadni, mely oly erőteljes rendszerben igyekezik az államtudományokat azon szellemben előadni, melyet korunk felfogása a szabadságról s polgárosultságról parancsolólag követel.

BÉCSBEN.

A fordító.

TARTALOM.

Bevezetés.

	Lap
I. Előfogalmak az emberi együttlét létsze- reiről	3—28
1. §. 1. Az emberi életkörök kü- lönfélése	3
2. §. 2. Az egyes ember s életköre	5
3. §. 3. A család	8
4. §. 4. A törzs	11
5. §. 5. A társadalom	13
6. §. 6. Az állam	21
7. §. 7. Az államegyesületek	23
II. Irodalmi előjegyzetek	29—44
8. §. 1. Az államtudományok vi- szonya egyéb tudománykö- rökhöz	28
9. §. 2. Az encyklopaediákról áta- lán s az államtudományokról különösen	32
10. §. 3. Az államtudományok en- cyklopaediáinak irodalma	40

I. Dogmatikai államtudományok.

I. Általános államtan	47—118
11. §. 1. Az állam fogalma s célja	47
12. §. 2. Egyéb felfogások rostálása	52
13. §. 3. Az állam keletkezéséről	60
14. §. 4. Az államok különfélése	69
15. §. 5. Az államhatalom	76
16. §. 6. Polgár s alattvaló	80
17. §. 7. A nép	84
18. §. 8. Az államterület s a népek területi viszonyai	88
19. §. 9. Alkotmány s igazgatás	91
20. §. 10. Az állam törvényei	96
21. §. 11. A pártok az államban	105
22. §. 12. Az államok megváltoz- tatásáról s enyészetéről	111
II. Közjog	119—329
A) Államjog	119—270
a) Bölceleti államjog	119—255
23. §. 1. A bölceleti államjog fo- galma	119
24. §. 2. A bölceleti államjog tör- ténete	122
25. §. 3. A bölceleti államjog je- lentősége az életre s tuda- mányra nézve	129
26. §. 4. A szellemi tevékenység egyéb köreit érintő határok	133
27. §. 5. A bölceleti államjog fel- osztása	137

I. Általános bölceleti államjog.

	Lap
1. Alkotmányi jog.	
28. §. a) Az államfő személyes jog- viszonya	134
29. §. b) A felségi jogokról	146
30. §. c) Az államfőt nem terheli felelősség s a legfőbb jogóta- lomban részesül	152
31. §. d) Az alattvalók jogai s kö- telmei	155
32. §. e) Az általános jogok képvi- selői	165
2. Kormányzati jog.	
33. §. a) A kormányzati jogról á- talan	169
34. §. b) Az államhivatalnokok	173
35. §. c) Az igazságszolgáltatás kormányzatáról	183
36. §. d) A rendszeti kormány- zatról	190
37. §. e) A hadügyről	194
38. §. f) A külügyekről	196
39. §. g) A pénzügyi igazgatás	199

II. Különös bölceleti államjog.

40. §. 1. A törzsatyai állam	206
41. §. 2. A patrimonialis állam	208
42. §. 3. A theokratia	213
43. §. 4. A klasszikai állam	219
5. A jogállam	223
44. §. a) Általános tételek	223
45. §. b) A jogállam egyes nemei	228
46. §. 1. A népuralmak	230
47. §. 2. Az arisztokratia	237
48. §. 3. Az egyeduralmak	242
49. §. 6. A kényuralom	251
b) Tétéles államjog.	
50. §. 1. A tétéles államjog fogal- ma, célja s nemei	256
51. §. 2. A tárgyalás módszere	260
52. §. 3. Források és segédeszkö- zök	263
53. §. 4. A tétéles államjog irodal- ma	265
B) Nemzetközi jog.	
1. Bölceleti nemzetközi jog.	
54. §. 1. A bölceleti nemzetközi jog fogalma	271
55. §. 2. A bölceleti nemzetközi jog története	273

	Lap		Lap
56. §. 3. A bölcséleti nemzetközi jog irodalma	277	I. Az államélet alapjai.	
57. §. 4. A bölcséleti nemzetközi jog alapelvei	279	88. §. 1. Az ország	370
58. §. a) A souverainitas	282	89. §. 2. A lakosság	376
59. §. b) A közlekedés gyakorlása	285	90. §. 3. A tulajdon	382
60. §. c) A közösség rendje	288	II. Belügyi politika.	
60. §. 1. Elvek	288	1. Alkotmányi politika.	
60. §. 2. A békés eszközök	291	91. §. a) Az összerü államnem szellemi s anyagi feltételeinek számbavétele	391
61. §. aa) Követségek	291	92. §. b) Az alkotmány alapgon-	
62. §. bb) Államszerződések	293	dolatának megvalósítása	393
63. §. cc) Biztosító intézmények	296	93. §. c) Az államhatalom megfe-	
64. §. dd) Békebírák s közbenjárók	297	lő felszerelése	396
65. §. 3. Az erőszakos eszközök	299	d) Az államfő.	
65. §. aa) Visszatorlás	299	94. §. 1. Az államfő személye s a	
66. §. bb) A közlekedés megsza-		rendelési módozat	401
kasztása	301	95. §. 2. Az örökösödő fejedelm-	
67. §. cc) Háború	302	ség rendje	405
2. Tételes európai nemzetközi jog.		96. §. 3. A kormányjogok czélsze-	
68. §. 1. A tételes nemzetközi jog		rü gyakorlása	409
létele s forrásai	307	97. §. e) Az alattvalói jogok biz-	
69. §. 2. Története s irodalma	309	tosítása	415
70. §. 3. Egyes tanai	312	2. Kormányzati politika.	
70. §. a) Az államok területe s tu-		98. §. a) A kormányzat főrendsze-	
lajdonjoga	312	rei	421
71. §. b) Az államok függetlensége	314	99. §. b) A jogszolgáltatás politi-	
72. §. c) A követségi jog	316	kája	429
73. §. d) A hadjog	320	100. §. c) A rendészet politikája	433
74. §. e) Szövetségesek	325	101. §. d) Az államháztartás politi-	
75. §. f) A semlegesek joga	326	kája	442
III. Állam-erkölcsstan.		III. Külügyi politika.	
76. §. 1. Az államerkölcsstan fogal-		1. Az állam biztosítása.	
ma s szükségessége	330	102. §. a) Saját fegyverkészülete	
77. §. 2. Az államerkölcsstan legfel-		által	448
sőbb elvei	334	103. §. b) Egyéb államokkal való	
78. §. 3. A módszer	338	szövetkezés által	454
4. Az erkölcstörvény a benső		2. Előnyök szerzése.	
államéletben.		104. §. a) A tárgyak	457
79. §. a) Az alkotmány erkölcsi		105. §. b) Az eszközök	461
feladata	340	II. Történeti államtudományok.	
80. §. b) Az államfő erkölcsi kötelmei	341	106. §. A történeti államtudomá-	
81. §. c) A polgárok erkölcsi kö-		nyok fogalma s haszna	467
telmei az állam irányában	346	I. Államtörténet.	
82. §. d) Az államiügyzetekkel meg-		107. §. 1. Az államtörténet terje-	
bizottak különös erkölcsi kö-		delme s felosztása	470
telmei	350	108. §. 2. Módszer	473
83. §. 5. Az erkölcstörvény a kül-		109. §. 3. Az államtörténet irodal-	
ügyi viszonyokban	353	ma	476
IV Országásztan (Politika).		II. Statisztika.	
84. §. 1. Az országásztan fogal-		110. §. 1. A statistika fogalma s	
ma s terjedelme	356	terjedelme	479
85. §. 2. Az országásztan viszo-		111. §. 2. A források	481
nya a joghoz s erkölcszhöz	359	112. §. 3. A statistika története s	
86. §. 3. A politikai tanok külön-		irodalma	484
felesége	364		
87. §. 4. A politika irodalma	366		